

Вопрос о времени первоначальной постройки Перекопской крепости, остатки которой дошли до наших дней, остается дискуссионным в науке. Но именно в середине XVIII века, как свидетельствуют источники, проводилось расширение и укрепление крепости, построенной взамен старой обветшавшей, бывшей очевидно большей частью деревянной. Локализация последней постройки Перекопских укреплений времен правления Крым-Гирея совпадает с теми укреплениями, которые имелись еще в русско-турецкую войну 1735-1739 гг., и отлична от места постройки крепости на конец XVII века. Вал и ров, по нашему мнению, проходил там же, но уточнение требует дополнительных (археологических) изысканий.

Крым-Гирей с самого начала своего правления обратил внимание на стратегическое значение Перекопа, а, чтобы удержаться на троне, в случае вторжения янычар и сипахов (Порта представляла потенциальную, а Запорожье, Российская империя, черкесские племена гипотетическую угрозу) на полуостров, хан был попросту вынужден постоянно «поновлять починкою» и достраивать Перекопскую крепость. Интенсивные профилактическо-восстановительные работы приходится на 1760-1764 гг., причем на 1762 г. приходится постройка каменного укрепления в конце Перекопского вала около оз. Сиваш, а на 1764 г. планировалась постройка двух более мощных каменных башен (каланчей) по обе стороны вала, взамен существующих.

Запорожская разведка, кроме данных о состоянии Перекопских укреплений, также часто информировала Кош о проходе того или иного количества войск через Перекоп, проезде хана со свитой и т. д. Важность таких сообщений трудно переоценить, учитывая, что резиденты находились непосредственно в Перекопе «под пристойным претекстом», и были очевидцами или получали информацию из первых рук от своих конфиденентов. Критически должны быть восприняты данные о количестве войск, о чем шла речь выше.

В заключении отметим, что если не придерживаться этноцентрической концепции истории Украины, то изучение истории Крымского ханства, могло бы дать много ценных фактов к прояснению мало изученных моментов истории XVIII века, как Украины, так и остальной части циркумпонтийской зоны.

Список использованных источников и литературы

1. ЦГИАК Украины. – Ф. 229. – Оп. 1. – Д. 78.
2. ЦГИАК Украины. – Ф. 229. – Оп. 1. – Д. 89.
3. ЦГИАК Украины. – Ф. 229. – Оп. 1. – Д. 91.
4. ЦГИАК Украины. – Ф. 229. – Оп. 1. – Д. 119.
5. ЦГИАК Украины. – Ф. 229. – Оп. 1. – Д. 121.
6. ЦГИАК Украины. – Ф. 229. – Оп. 1. – Д. 145.
7. ЦГИАК Украины. – Ф. 229. – Оп. 1. – Д. 160.
8. Пономарёв А.М. Агрессия Крымского ханства против черкесов-темиргойцев в 1761-1762 годах // Східний світ. – 2012. – № 4. – С. 90-101.
9. Пономарьов О.М. «Сказка» запорозького розвідника часів Семирічної війни (до кримсько-пруських відносин 1762 року) // Архіви України. – 2014. – № 3. – С. 251-257.
10. Хайдарлы Дан. Молдавия и Крымское ханство (1718-1774) // Stratum plus. – 2003-2004. – № 6. – С. 249-319.

Сокращения:

ЦГИАК Украины – Центральный государственный исторический архив, г. Киев

Тетяна Федорів

молодший науковий співробітник
Національний заповідник «Замки Тернопілля»
м. Збараж

ВЛАСНИКИ ЧОРТКІВСЬКОГО ЗАМКУ: НОВІ ФАКТИ, ДОПОВНЕННЯ ТА УТОЧНЕННЯ

Дана стаття є своєрідним продовженням та доповненням історії власників міста Чорткова та замку, який там знаходиться. Завдяки віднайденій інформації та в ході проведеного теоретичного дослідження вдалося з'ясувати ряд нових фактів у історії власників Чортківського замку.

Ключові слова: замок, староста, «підгасцький скарб», власник, заповіт.

Основу даного дослідження склали праці та публікації, що безпосередньо стосуються досліджуваної теми. Зокрема це, публікація Хехта І. »Чортків», матеріали з книги «Чортків у 1522–1946 роках» Сцісляка М., відомості із «Путівника краєзнавчо-історичного по Західній Україні» Ронковського Г., книга Чоловського О. «Давні замки та твердині на Русі Галицькій», важливим доповненням стали окремі статті автора Островського Я. із книги «Римо-католицькі костели і монастирі давнього Руського воєводства». Частина інформації була почерпнута з електронних ресурсів у мережі Інтернет.

Першим власником, тоді ще села Чартковіче, став Єжи Чартковський (Jerzy Czartkowski, h. Korab) (р. н. н. – 1540 р.). Згідно привілею короля Сигізмунда I у 1522 році селище отримало німецьке право, згідно з яким воно стало містом з відповідними правами і було перейменоване на Чортків [5, с. 185].

Після смерті Єжи Чартковського, залишилась його вдова (ім'я невідоме) з двома доньками (за прізвищами чоловіків – Свежховська і Яніцька). Вдова Єжи Чартковського володіла майном чоловіка до 1578 року [12].

Згідно книги М. Сцісляка «Чортків у роках 1522-1946», після смерті Єжи Чартковського містечко Чортків придбав Ян Сенявський (Jan Sieniawski, h. Leliwa) (XVI ст. – 1583 р.) – галицький земський суддя [4]. Проте стосовно цього власника виникають певні сумніви. Вищезгаданий автор пише, що Ян Сенявський купив чортківські маєтності у вдови Єжи Чартковського і володів ними до 1597 року. Однак на момент продажу маєтків Станіславу Гольському, Ян Сенявський вже був покійний. Можливо, Ян Сенявський володів Чортковом лише кілька років, нетривалий період, тобто з 1578 по 1583 рік. А можливо і те, що Ян Сенявський взагалі ніколи не був власником Чорткова. Деяко доповнюють вищенаведену інформацію відомості статті Яна Островського «Чортків. Відомості на тему міста і його пам'яток». Зокрема, автор аналізуючи ряд доступних йому публікацій пише, що у біограмі Яна Сенявського, в якій детально обговорено його майнові справи, бракує відомостей про Чортків [8, с. 85-86].

Найімовірніше, що ця версія є помилковою, оскільки єдиний представник родини Сенявських, що носив ім'я Ян (галицький суддя) помер у 1583 році. Можливо, йшлося про Яна Сененського (пом. 1598/1599 рр.), який був подільським воєводою, однак бракує підтвердження, що він міг бути власником Чорткова [8, с. 86].

Наступним власником містечка став Станіслав Гольський (Stanisław Golski, h. Rola) (XVI ст. – 1612 р.) – руський воєвода з 1603 року та подільський з 1599 року, з 1594 року галицький каштелян, барський і летицький староста, посол і дипломат, власник Чорткова і Бучача [4].

Чортків перейшов у власність Станіслава Гольського у 1597 році [12]. Однак невідомо у кого він придбав містечко чи у вдови Єжи Чартковського, у Яна Сенявського, а чи у Яна Сененського.

Саме на долю Станіслава Гольського випало будівництво нового мурованого замку у Чорткові, яке було здійснене у 1610 році. Ця дата домінує в українській літературі як рік виникнення замку, однак відносно усього будівництва, вона є надто пізньою і, можливо, припадає на закінчення будівництва [8, с. 89].

Дім Гольських належить до тих виняткових польських родин, які хоч і зазначені історично, однак були одноднівками. Рід вибився на верхівку тогочасної Речі Посполитої і згас раз і назавжди. Ніхто перед тим не чув про Гольських і така раптова поява викликала злостиві коментарі [6, с. 68]. Зокрема, інформацію такого роду можемо зустріти у першому томі «Політичних листів з часу заколоту Зебжидовського 1606–1608. Заколотна поезія» [с. 86, 109-110].

Першою, а разом і останньою ілюстрацією цієї родини був Станіслав Гольський. Якщо б він залишив потомка, то безсумнівно став би засновником можновладного роду. На жаль, воєвода руський не залишив по собі нащадка [6, с. 68-69].

Військову службу Станіслав Гольський розпочав як королівський ротмістр у польсько-московській війні 1577-1582 років за Лівонію і Полоцьку землю. Після цього служив у кварцяному війську на теренах Поділля, беручи участь у боях з татарами. Для недопущення нападу татар на землі Речі Посполитої канцлер Ян Замойський відіслав його у лютому 1583 року для перемовин до господаря Валахії Міхея, а в 1595 році він очолив посольство до Османської імперії. Брав участь у поході 1595 року коронного гетьмана Яна Замойського до Молдавії, коли володарем було посаджено Ієремію Могилу. У 1605 році викупив Підгайці та Козову у Миколи Вольського. Підгайці Станіслав Гольський зробив своєю родинною резиденцією. На час заколоту Зебжидовського (1606-1609 років) проти Сигізмунда III виступив на боці короля. У вирішальній битві під Гузовим 5 липня 1607 року разом з генералом подільської землі Яном Потоцьким командував хоругвою коронного війська.

Здійснив подорожі до Франції, Англії, Іспанії, Італії (1607-1611 рр.). Після повернення до Речі Посполитої у 1612 році командував коронним військом замість хворого коронного гетьмана Станіслава Жолкевського. Виступав гарантом збереження скарбу брацлавського воєводи Стефана Потоцького у Підгаєцькому замку, перевезеного туди Марією Амалією Могилою.

Станіслав Гольський був двічі одружений. Першою його дружиною була Анна Бучацька Творовська, донька Івана Творовського з Бучача. Він став її другим чоловіком. Шлюб був бездітний.

Вдруге одружився з Анною з Потоцьких (1593-1623 рр.), донькою подільського підчашого, кам'янецького каштеляна Андрія Потоцького. Шлюб був бездітним. Подружжя стало фундаторами костелу оо. Домініканців у Чорткові.

Помер Станіслав Гольський у 1612 році і був похоронений у костелі Св. Станіслава міста Чортків [1].

Згідно заповіту, маєтності Станіслава Гольського, по його смерті перейшли до рук його рідного брата Яна Гольського (Jan Golski) (XVI ст. – 1616 р.) – кам'янецького каштеляна [4]. Це, зокрема: Бучач, Підгайці, Чортків. Однак ця власність недовго залишалась у родині [7].

Втрата маєтків родиною Гольських була зумовлена загадковою справою зі скарбами підгаєцького замку, до якої була причетна дружина Яна Гольського – Софія Замеховська.

Після смерті Яна Гольського власницею усього майна стає його вдова Софія Замеховська. На той час припадає і відновлення старої справи про підгаєцькі скарби дружини Стефана Потоцького – Марії Амалії Могили. В 1615 році з турецької неволі повернувся Стефан Потоцький і вирішив повернути коштовності з т. зв. підгаєцького скарбу [15].

В 1618 році Стефан Потоцький зібравши невеликий військовий загін напав на Голгочі і після довгої облоги зайняв двір, а пізніше рушив на Підгайці, зайняв довколишні села і почав регулярну облогу. Софія Замеховська, яка тимчасом повернулася з Любліна і була «притиснута до муру», була змушена піти на угоду з Потоцьким. Уявні підгаєцькі скарби вона оплатила величезною частиною земель, тому що відступила три містечка з замками: Чортків, Бучач, Вербів, а також 23 волості, що належали до бучацького ключа. До того ж була зобов'язана сплатити суму близько 20 тисяч злотих [15].

У галицьких і теребовлянських актах зберігся заповіт воєводи Софії, вже третій раз вдови. У цьому заповіті, датованому у підгаєцькому замку 5 вересня 1635 року, воєводи виразила побажання, аби її тіло було поховане «без жодної святкової помпи» у підгаєцькому костелі, який сама спорудила. З заповіту випливає, що Софія була фундатором трьох костелів (у Воньківцях, Янові та Верешині) і мала намір за життя спорудити четвертий. Далі із заповіту довідуємося, що вона заснувала три шпиталі: у Підгайцях, Янові і у Воньківцях. У Підгайцях Софія Замеховська заклала також школу при плебанії [6, с. 91].

Воєводи Софія Замеховська померла у 1635 році, а шість років потому в Підгайцях вже панували Потоцькі [6, с. 90]. Останні володіли Чортковом до 1777 року.

Отож, першим власником Чорткова з родини Потоцьких став Стефан Потоцький (Stefan Potocki, h. Piława Złota) (1568 р. – 05.03.1631 р.) – з 1599 року королівський ротмістр, з 1612 року польний коронний писар, генерал подільської землі, з 1628 року брацлавський воєвода, летичівський, фелінський, люцинський староста [4].

Син Миколи, дворянина і королівського ротмістра та Анни Чермінської. Брат Андрія – кам'янецького каштеляна, Якуба – брацлавського воєводи і Яна – брацлавського воєводи.

Стефан Потоцький був одружений з Марією Амалією Могилою (шлюб від 1606 р.). У шлюбі народилось троє доньок – Катерина, Анна, Софія та четверо синів – Петро, Павло, Януш і Домінік [4].

У 1608 році Стефан Потоцький за королівською згодою zorganizував похід до Молдавії, внаслідок якого, після смерті батька його дружини Марії – Єремії Могили (пом. 1606), а також його брата Шимона, молдавських правителів, було посаджено на трон її брата Костянтина Могили. Коли ж його було повторно вигнано, то Стефан Потоцький у 1612 році знову рушив на Молдавію. Однак був схоплений турками у битві під Саським Рогом і знаходився у турецькій неволі, з якої повернувся у 1615 році [14].

Стефан Потоцький помер у березні 1631 року і був похований у Золотому Потоці. Потоцькі цієї лінії почали використовувати герб Пілява у золотому кольорі і звідти пішла назва лінії «Золотої Піляви», пізніше також названої «Примасівська» [4].

Наступним власником замку та міста став син Стефана Потоцького – Павло Потоцький (Paweł Potocki, h. Piława Złota) (XVII ст. – 1674/1675 р.). З 1649 року королівський дворянин, з 1674 року кам'янецький каштелян, історик. У Чортківському замку він влаштував свою постійну резиденцію, де мешкав з сім'єю [11, с. 174].

У 1655 році Павло Потоцький [11, с. 174], внаслідок чотирьох днів облоги [3, с. 15] яку здійснювали козацько-московські війська Хмельницького та Бутурліна, разом з родиною потрапив у неволю, з якої був визволений через тринадцять років. Замок у Чорткові був здобутий [11, с. 174].

Павло Потоцький був одружений двічі. Першою дружиною стала Ельжбета Ярмолінська; у шлюбі народився син Йозеф Станіслав Потоцький. Друга дружина Павла Потоцького – Елеонора Солтиков (шлюб перед 1661 р.). У подружжя народилось семеро синів – Олександр Ян, Теодор, Стефан, Якуб, Міхал, Петро, Домінік та дві доньки – Ельжбета і Анна [4].

Після смерті Павла Потоцького Чортків разом із замком успадкував його син Стефан (Stefan Potocki, h. Piława Złota) (1665 р. – 05.05.1730 р.). Галицький підкормчий, з 1703 року – коронний крайчий, з 1710 року коронний референдаж, з 1724 року поморський воєвода, а з 1726 року – мазовецький, львівський староста у 1726-29 роках, коронний маршалок надвірний з 1726 року, черкаський і теребовлянський староста.

У 1715 році був відзначений Орденом Білого Орла [13].

Стефан Потоцький був тричі одружений. Перший шлюб (XVII ст.) із Уршулою Бегановською завершився народженням доньки Уршули. Шлюб завершився розлученням. У наступному шлюбі (від 1696 р.) із Констанцією Донхофф народилося двоє синів – Йоахім та Ігнацій. Третій шлюб (від 1711 р.) з Терезою Контською був бездітний.

Помер Стефан Потоцький 5 травня 1730 року у Львові [4].

Наступним власником Чорткова і замку став син Стефана Потоцького – Йоахім Потоцький (Joachim Potocki, h. Piława Złota) (≈1700 р. – 1764 р.). Львівський староста у 1729-54 роках, з 1745 року полковник коронної артилерії, з 1750 року генерал майор коронних військ, генерал лейтенант коронних військ з 1754 року, генеральний комендант фортець.

Перед 1748 роком Йоахім Потоцький одружився з Євою Каневською. У подружжя народилось четверо доньок – Христина, Маріанна, Францішка, Констанція та син – Вінцентій Гавел Потоцький [4].

Помер Йоахім Потоцький у 1764 році. У домініканському костелі м. Чорткова знаходиться таблиця (з давнього костелу), яка увіковічне поховання його серця, з наступним написом: *Богу Всемогутньому, дякуючи Його невимовній щедрості і в пошані до Нього, залишив власне серце біля вітваря св. Теофіла Мученика, Йоахім Потоцький. Генеральний комендант фортеці в Кам'янці, оборонець Поділля в Україні, генерал губернатор, ротмістр військ коронних кінної артилерії, спадкоємець Чорткова. Ясновельможна Єва Потоцька з роду Каневських, його кохана дружина, пожертвувала в дар його серце, яке тут спочиває в урні. Подорожній зупинись, пам'ятай (переклад о. Олександр Лукашук ofm)* [9, с. 110].

Після смерті Йоахіма Потоцького чортківські маєтності перейшли до рук його сина Вінцентія Гавела Потоцького (Wincenty Gaweł Potocki, h. Piława Złota) (XVIII ст. – перед 1789 р.) – великого цісарського ротмістра.

Від 1787 року був одружений з Анною Міцельською.

Донька Йоахіма Потоцького Францішка вийшла заміж за Станіслава Костку (?) Садовського, і таким чином частина Чорткова опинилася в руках його родини [8, с. 87]. Виходячи з інформації, яку знаходимо у книзі М.Сцісяка та у документах «Про продаж маєтків» [2], можна припустити, що Станіслав Садовський придбав Чортків у Вінцентія Гавела Потоцького. Таким чином у 1777 році місто Чортків і замок змінили своїх власників.

Наступним власником замку став Ієронім Садовський (Hieronim Sadowski) (р.н.н. – 1861 р.) – син Станіслава і Францішки з Потоцьких. Заможний власник, спадкоємець частини подільського спадку Потоцьких і колекціонер, заповітом від 1854 року передав весь свій маєток (передусім фільварки в Чорткові – Вигнанці та Старому Чорткові) [10, с. 117] на користь харитативної фундації, із вимогою довічного утримання для своєї сестри Теклі Садовської (пом. 1862 р.), а також племінниці Марії з Трємбінських Борковської (пом. 1879 р.) [8, с. 87-88].

Акт фундації ім. Ієроніма Садовського був формально складений тільки 10.VIII 1894 р., через десятки років по смерті сестри і племінниці фундатора [10, с. 118].

Таким чином, Ієронім Садовський став останнім господарем замку та міста, і останнім чоловічим нащадком лінії Садовських. Із його смертю, твердиня міста завершила свою величну історію і поступово руйнувалась.

Дану статтю вдалося доповнити новими фактами про власників чортківського замку і скласти цілісну картину стосовно переходу власності чортківських маєтностей. Головним чином, до історії спорудження та функціонування замку в Чорткові були приналежні три родини – Гольські, Потоцькі та Садовські. Попри те, що вдалося заповнити ряд існуючих прогалів у історії власників замку, однак, на сьогоднішній день, виник ряд нових питань, котрі потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел та літератури

1. Гольський Станіслав // – [Електронний ресурс]: http://uk.wikipedia.org/wiki/Гольський_Станіслав
2. Про продаж Чорткова Вінцентієм Потоцьким Станіславу Садовському. – Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 146. – Оп. 86. – Од. зб. 1899. – Арк. 230-240.
3. Czołowski A. Dawne zamki i twierdzy na Rusi Halickiej. – Lwów, 1892. – 70 s.
4. Genealogia Dynastyczna // – [Електронний ресурс]: <http://www.jurzak.pl>
5. Hecht G. Czortków // Ziemia. Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany. Organ Polskiego Towarzystwa krajoznawczego. Z naszych krajobrazów. – Warszawa, 15 czerwca 1926. – s. 185-188.
6. Łoziński W. Prawem i Lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w peirwszej połowie XVII wieku. Wojny prywatne. – We Lwowie, 1904. – Т. II. – 560 s.
7. Niesiecki K. Herbarz Polski. – W Lipsku, 1839. – Т. IV. – 468 s.
8. Ostrowski Jan K. Czortków. Wiadomości na temat miasta i jego zabytków // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków, 2009. – 85-89 s.
9. Ostrowski Jan K. Kościół p.w. św. Stanisława biskupa i męczennika oraz klasztor dominikanów w Czortkowie// Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków, 2009. – 91-116 s.
10. Ostrowski Jan K. Zakład SS. Miłosierdzia w Czortkowie// Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków, 2009. – 117-122 s.
11. Rąkowski G. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej. Cz. 1. – Pruszków, 2005.

-
12. Ściślak M. Czortków w latach 1522-1946. – Wrocław, 1993 // . – [Электронный ресурс]: <http://chortkiv.net/our-history/history-chortkiv/69-zamek-w-czortkowie>
  13. Stefan Potocki // . – [Электронный ресурс]: [http://pl.wikipedia.org/wiki/Stefan_Potocki_\(marszałek_narodowy_korony\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Stefan_Potocki_(marszałek_narodowy_korony))
  14. Stefan Potocki // . – [Электронный ресурс]: [pl.rodovid.org/wk/Osoba: 214106](http://pl.rodovid.org/wk/Osoba:214106)
  15. Wojewodzina Golska // . – [Электронный ресурс]: <http://www.epubbud.com/read.php?g=D2CAJGFT&p=51>

Татьяна Олейник

магистр истории, магистр архитектуры, соискатель кафедры древнего мира и средних веков Харьковской национальной университета им. В.Н. Каразина г. Харьков

Т.Н. «РИМСКАЯ ЦИТАДЕЛЬ» В СИСТЕМЕ ФОРТИФИКАЦИИ ХЕРСОНЕСА ТАВРИЧЕСКОГО – ВИЗАНТИЙСКОГО ХЕРСОНА IV в. до н.э. – XI в.

В данной статье предпринята попытка дать краткий очерк фортификации и т.н. «цитадели» в системе оборонительных сооружений Херсонеса Таврического-Византийского Херсона, и, в частности, показать степень влияния рельефа местности на конфигурацию внешней линии обороны, которая, в свою очередь, тесно взаимосвязана с внутренней регулярной планировкой города.

Ключевые слова: Херсонес-Херсон, цитадель, регулярная планировка, оборонительные сооружения, башня, куртина, протейхизма, перибол, рельеф.

За предыдущие сто с лишним лет исследования Херсонеса, в разное время и на разных этапах исследования, было написано много трудов, посвященных как его фортификации [6, с. 101-132; 7, с. 270-271; 8, с. 248-249; 11, 213 с.; 13, с. 59-104; 14, с. 20-23; 15, с. 5-104; 16, с. 75-119; 26, с. 99-104; 30, с. 37-81; 34, с. 7-29; 35, с. 63-68], так и пространственной организации [12, 424 с.; 25, 275-301; 27, 22 с.; 28, с. 62-67]. Данная статья – это некое краткое их обобщение, затрагивающее вопросы взаимосвязи между рельефом и хронологией фортификации т.н. «цитадели» в системе оборонительных сооружений города с регулярной планировкой, каковым являлся Херсонес.

Возведение основной городской линии укреплений Херсонеса Таврического приходится на вторую половину второй четверти IV в. до н.э. – не позднее середины IV в. до н.э. [28, с. 63; 12, с. 167], о чем свидетельствуют материалы ранних некрополей на Северном берегу, у театра и в северо-западном районе, а также ряд закрытых археологических комплексов в юго-восточном районе [12, с. 167].

По мнению некоторых исследователей, эта линия обороны была не только основной, но и единственно возможной. Так, А.Л. Бертъе-Делагард пишет, что «общность обороны города, все ее протяжение было задумано ... сразу, так как ни в чем не видно существенных колебаний или изменений, а главное, все так хорошо пригнано к условиям местности, что и не могло быть иным, отвечая вполне одной цельной идее. Не будь остатков ограды, ее можно было бы начертить близко к найденному, руководствуясь топографией местности» [11, с. 28; 12, с. 169]. Его поддержали Л.В. Марченко [27, с. 9] и А.В. Буйских [12, с. 167, 169], однако И.А. Антонова отстаивает противоположную точку зрения. По ее мнению, нынешний облик оборонительной системы – результат многократных преобразований и изменений [4, с. 10; 12, с. 169].

И, несмотря на то, что местоположение отдельных узлов обороны все еще является спорным [12, с. 167, 169], в целом можно согласиться с заключением А.Л. Бертъе-Делагарда о том, что именно «топографией местности» [12, с. 169; 11, с. 128] (т.е. рельефом) были определены очертания оборонительной системы города, заложенной не позднее конца второй четверти IV в. до н.э. (рис. 1), а те, в свою очередь, образовали вместе с застройкой внутренних кварталов города единый градостроительный ансамбль, согласно единому градостроительному плану (рис. 2) [28, с. 67; 12, с. 167, 169, 179; 27, с. 9].

Единственными исключениями из вышеизложенного положения «о неизменности» линии обороны можно считать юго-восточный район, где располагается порт, (к которому сначала пристраивается цитадель, а затем – дополнительная линия укреплений, вызванная отступлением береговой линии в сторону Карантинной бухты) [4, с. 18; 12, с. 169; 19, с. 45], и крайняя северо-западная оконечность городища [12, с. 169].

«В топографическом отношении» город делился на верхний и нижний уровни [25, с. 275-276]. «Верхний» город состоял, в основном, из жилых кварталов, в нижней части города находились портовый район и укрепленный четырехугольный участок неправильной формы, называемый «цитаделью» (рис. 1, 2). Сам термин «цитадель» был применен по отношению к этому объекту еще А.Л. Бертъе-Делагардом: «... на юге города образовалась как бы отдельная крепостца из 18, 19, 20 и 21 куртин, с прилегающими к ним башнями».